

„Az, hogy valamit nem lehet megbocsátani, úgy kerüli meg a társadalom, hogy nem kér bocsánatot. És nem felejt, mert tudomása sincs róla, mit tett.” (Z. G.)

A *Szomszéd* önéletrajzi elbeszélője felidézi, amint érettségi öltönyéhez méretet vesznek róla a hetvenes évek végének Budapestjén. „Miközben a szabó mindezeket felmérte, a tudomásomra hozta, hogy volt egy lánya, akit elvittek.” Visszatekintve felteszi a kérdést: „Kik vitték el? Nem kis valószínűséggel az ismerő-

seim. Valamint mindazok ismerősei, akik az *Orgiát* olvasták. [...] Ismerőseim, mondom, mert az utóbbi években velük foglalkoztam, a nyilasokkal.”

Nem meglepetés, hogy az *Orgia* előzményeként és folytatásaként beharangozott kötet szintén a nyilasokkal foglalkozik. Kellemetlen otthonossággal ismerünk rá a korábban igen közelről bemutatott szereplőkre: Kun páterre, Megadja Ferencre és a tizenkettedik kerület megannyi nyilaskeresztésére. A *Szomszéd* mégsem olyan, mint az előző könyv. Míg az *Orgia* tömény, kegyetlen, émelyítően bensőséges dokumentumregény a budai nyilasok szemszögéből, az újabb kötet valami egészen más. Hogy pontosan mi is, nem egyértelmű. Leginkább önéletrajzi esszé, de ugyanannyira műhelynapló is. Eközben alapos levéltári kutatásokon alapuló történelmi munka, önvallomás, eszmetörténeti értekezés, emellett Budapest intellektuális, irodalmi, színház- és képzőművészeti, valamint építészeti tablója a huszadik század első feléből. Utal is rá (a színházi szakmában igen jártas) szerző, hogy „Meg lehetne írni a kor történetét színház- és filmtörténetként – minden lényeges mozzanat felvillanhatna benne” Mindez kiegészül másoktól kapott tanúságtételekkel, egyes közismert személyek negyvenes évekbeli tapasztalatainak bemutatásával (akiknek kilétéről többnyire a fejezetek végén értesülünk), a szerző/elbeszélő szüleinek történetével (a könyvet például egy egyes szám második személyben írt, felszólító módú szöveg zárja „Apám”-hoz). Az egyébként is eklektikus szövegegyüttest tovább tarkítják olyan szellemes kísérletek, mint egy teniszjátzsma kezdetének forgatókönyves ábrázolása, valamint a *Szép versek 1944* képzeletbeli antológia tartalmának összeállítása. Tipográfiaiilag is különleges a kötet, hiszen a főszöveg melletti margókon a szerző kézírásában olvasható jegyzetek találhatóak, melyek segíthetnek a

Vilmos Eszter 65

ISMERŐSÖK, KORTÁRS SAK ÉS HALÁLOS ELLENSÉGEK

Zoltán Gábor:

Szomszéd. Orgia előtt és után

tájékozódásban a tartalomjegyzék nélküli szövegalmazban, illetve még bensőségebbé teszik a befogadói élményt.

Saját célkitűzését – melytől időközben szükségszerűen távolodott – a következőképpen összegzi: „Esszéregény, amiben felidézem felnöve-

66 kedésem folyamatát. Továbbá hozzáolvasok ezt-azt a lakóhelyemről.

Mivelhogy több mint fél évszázad óta lényegében egyfolytában ugyanott élek. Kezdem azt hinni, nem valami egészséges helyen és közegben.” A folyamatosan reflektáló elbeszélői hang gyakran utal a rendhagyó kötettel szemben felhozható kritikákra. Bocsánatkérően hivatkozik az esetleg nehezen befogadható adatmennyiségre, ám egy lábjegyzetben rögtön ahhoz az olvasóhoz szól, akinek ennek ellenkezőjét illetően lehetnek kifogásai: „Talán akadnak majd, akik éppen hogy keveslik a neveket, számokat, hivatkozásokat. Tudom, többféle irányba mozdul ez a szöveg, egyes szakaszai mintha alapkutatásokat feldolgozó értekezések lennének, máskor meg történeteket próbálok elbeszélni. De hát ez volt, ezt csináltam ezekben az években, neveket és számokat kerestem, és közben időről időre képeket, arcokat, hangokat is találtam.”

A sokféle szövegrészből álló kötetet összetartják bizonyos visszatérő motívumok. Ilyen például az újabb szereplők bemutatásánál felmerülő születési évszámelemzés, a legszűkebb értelemben vett kortársak felsorolása: „Solti György, a világszerte ismert, ünnevelt karmester innen, a Maros utca 29.-ből indult. Ezerkilencszáztizenkettőben született, akárcsak Eva Braun, John Cage, Fényes Szabolcs, Gyarmati Fanni, Kádár János, Kálnoky László, Muráti Lili, Ottlik Géza, Örkény István, Pongrácz Zoltán, Raoul Wallenberg és Zöldi Márton.” Ezzel a banálisnak tűnő, mégis sokatmondó és revelatív technikával Zoltán egyszerre magyar, európai és globális történelmi, illetve kultúrtörténelmi kontextusba helyezi az adott személyt és későbbi tetteit. Éppen ilyen széles látókörű, szimultán ábrázolásra van szükségünk, hogy ráérezzünk a történelmi, politikai és ideológiai összefüggésekre, és pontosan erre lenne szüksége a közoktatásnak is.

Zoltán Gábor informatív könyve kétségtelenül használható pedagógiai célokra is. Pontosan azt tárja olvasói elé, amit ő is elvárt volna diákként: az általános, tankönyvízű adatok helyett őszinte szembesítést azzal, mi is történt a múlt században azokon az utcákon, ahol ma élünk. „Sokára és lassan tudtam meg, mi történt a Városmajorban negyvennégy-negyvenöt telén. Az iskolában, ahol a tudást az állami csatorna belém folyatta, nem beszéltek róla. Pedig voltak tanárim, akiket szerettem, tiszteltem, és akikre most se emlékszem másként, mint jó pedagógusként. De felidézhető akár csak egyetlen eset, amikor az általános tananyag leadásán túlmenően beszéltek volna az itt megesett dolgokról? Hát nem. Ketten szükségét érezték, hogy megcsinálják ezt ötvenhatal kapcsolásban.”

Az *Orgiához* hasonlóan ez a kötet is nyíltan küzd a nemzeti felelősség-hárítás és múltamisítás ellen. Az előző könyv tanulsága, miszerint nem csupán a német megszállás okolható a holokauszt magyar áldozataival történekeért, hiszen a magyarok egy része nagy örömmel kegyetlenkedett embertársai kárára, itt már a címben megjelenik. A honfitárs, a *szomszéd* közlése nem azt jelenti, hogy a szövetségesünk lenne; éppen ellenkezőleg: minél többet tud rólunk, annál veszélyesebb. A „fajárulóként” megbélyegzett Jávor Pált feladó Pasaréti útiakról így ír az elbeszélő: „Látom, nem került sok fáradságukba, hogy kifigyeljük őt. Milyen védtelen volt ez a szegény színész! És hogyan bújhatott volna el, negyvennégy márciusában, amikor a Gestapo kereste? Kíthetem ez elé a szöveg elé: *Mindenki szomszéd*. Mert ez a mondat – elsőként megjelent novellám egyik replikája – épp az ilyen helyzetekről szól. Éldegélünk, egy-egy óvatlan pillanatra szabadnak érezzük magunkat, azt hisszük, megválaszthatjuk, kikre figyelünk oda, és kiknek adunk a szavára, kiket szeretünk, miközben közvetlen közlelő figyel halálos ellenségünk: a szomszéd.”

A Zoltánnál olvasott történelmi adalékok nem csupán azért hagynak az olvasóban mély nyomot, mert ismerős nevekkal és utcákkal találkozunk benne, és nem is csak azért, mert (az *Orgiában* folyamatos, de itt is előforduló) kegyetlenségek plasztikus ábrázolásai örökre az elméjébe égnek, hanem azért is, mert ahelyett, hogy a szerző álobjektív történetírásra, a megkérdőjelezhetetlen igazság közlésére törekedne, inkább végigvezet minket saját tanulási, ráismerési folyamatán. Gyakran visszatérnek az „akkor még nem tudtam”, „csak évekkel később értettem meg” kezdetű formulák, melyekkel egyrészt könnyen elnyeri a befogadó szimpátiáját, másrészt komoly kritikát fogalmaz meg a mindenkor magyar társadalommal szemben, amely a rezsimek váltakozásával mindig más céllal, de folytonosan gyakorolta az intézményes elhallgatás és relativizálás különböző formáit. A szerző hivatkozik egy nemrég elvégzett felmérésre, amely szerint „a magyarok» 63 százaléka szerint »a zsidók» még mindig túl sokat beszélnek a Holokausztról. Ezzel szemben azt tapasztalom, hogy ahogyan a nem-zsidók, úgy a zsidó származásúak se beszélnek róla, hogy a budai zsidóknak kevesebb mint egynegyede érte csak meg a második világháború végét, nem beszélnek az Alma utcai öregek és a Bíró Dániel-szanatórium betegeinek lemészárlásáról, az Új Szent János Kórház zsidó betegeinek és orvosainak megöléséről és arról se, hogy azok, akik kirabolva, lakásukból elhajtva túléltek a nyilasuralmat, utóbb a legtrikább esetben kapták vissza ingóságait és ingatlanjukat.”

A *Szomszéd* többek között azért sem válik vérszegény történelmi értekezéssé, mert forrásként nem csupán poros levéltári dokumentumokat használ, hanem korabeli, kanonikus szerzők önéletírásait, esszéit és vonatkozó

irodalmi műveit is. Gyakran előkerülnek Kassák Lajos, Vas István vagy Márai Sándor különböző szövegei, reflexiói a körülöttük folyó eseményekre. Mészöly Miklós *Filmje*, amely egészen pontosan a Zoltán-könyvekben szerepeltetett utcákon játszódik, szintén fontos összehasonlítási alappá válik. Az irodalmi igényességű írások nemcsak nyelviileg hatnak üdítően a nyilasok szájába adott mondatok között, hanem látásmódjuk egyedisége miatt is. Zoltán így indokolja ezek beemelését a szövegbe: „szükségem van Weöres verses naplójegyzeteire és Vas Istvánnak az ezerkilencszáznegyvennégy márciusától egy éven át vezetett, *Márciustól márciusig* című verses naplójára, hogy lássam, hogyan viselkedik nem is az író, hanem a művész, általában a gondolkodó és gondolatait, észleleteit életvitelszerűen rögzítő ember a folyamatos életveszély közepette.” „Egy író, ideális esetben, odafigyel és igyekszik megérteni. Nála jó helyen vannak a történetek, a vallomások.”

A magyar irodalom szereplői mellett, hogy krónikásként kapnak szerepet, jelen vannak a kötet egyéb helyein is. A hazai antiszemitizmus elburjánzását a kötet tágabb ideológiatörténeti kontextusba ágyazza, melyben tisztázza, milyen viszony van a népi-urbánus, sváb-zsidó, konzervatív-liberális, jobboldali-baloldali fogalom párok között, és ezen relációk hálójában melyik jól ismert irodalmi, közéleti személyiség hol helyezkedik el. Zoltán úgy fogalmaz, hogy „Szabó Dezső nem magánhasználatra sajátította ki Adyt, és nem elégedett meg azzal, hogy esztétikai örömben részesítheti olvasóit: ezerkilencszázhusz március ötödikén Szabó Dezső vezetésével 900 egyetemista vonult a parlamenthez, ahol egy petíciót adtak át a numerus clausust követelve.” Vas Istvánt talán a kelletnél naivabbnak ábrázolja, mikor azt írja, hogy „ezerkilencszáznegyvennégy decemberében döbben rá, a nyilasok nem kizárólag svábokból verbuválódtak. Azért érdekes ez, mert ő, évekkorábban, a népi-urbánus háborúban, annak ellenére, hogy zsidó származású volt, a népiekhez zupált be. Illyés pedig, a topic elindítója, eredetileg (állítólag) nem a zsidók, hanem a svábok ellen indított harcot.”

Üdvözlendő, hogy Zoltán Gábor nem próbál meg úgy tenni, mintha semmiféle folytonosságot vagy kapcsolatot nem látna a korabeli és a jelenlegi Magyarország politikai légköre között. Mellébeszélés nélkül megfogalmazza, korunk közhangulatát tapasztalva miféle ráismeréseink lehetnek a negyvenes évek Magyarországnak rendszerét lelkesen kiszolgálók motivációit illetően: „Rendre ott van az az adalék is, hogy a későbbi áldozat száján kicsúszott egy boldog mondat, vagy hogy az addig fegyelmezett arcon átfutott egy mosoly. Most, a kormány által tömegesen kihelyezett Soros-plakátok értetik meg velem, milyen gyűlöletes a fasiszták számára a zsidómosoly, a zsidókacaj.”

A *Szomszéd* olyan kötet, amely a szerző/elbeszélő tabuk nélküli önvizsgálatát előtérbe állítva mindenkit szembenézésre ösztönöz: úgy az ország politikai elitjét, mint a budai lakosokat vagy bárkit, aki egyszer-egyszer a Városmajor felé téved. (*Kalligram, Bp., 2018*)